

УДК 33:17:37

DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6433-2026-1\(36\)-06](https://doi.org/10.63437/3083-6433-2026-1(36)-06)

Петришин Святослав, магістрант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна	Petryshyn Sviatoslav, Master's student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
---	---

<https://orcid.org/0009-0007-0525-8325>

Науковий керівник:

Ільїн Володимир Васильович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0503-8545>

СУЧАСНА ЕКОНОМІКА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ВИМІР

Анотація.

У статті окреслено проблему наповнення сучасної економіки та економічної освіти морально-етичним змістом. Зазначено, що «чиста» економічна теорія без гуманітарного складника та морально-етичних цінностей приречена на ідейну обмеженість. Підкреслено, що раціонально-прагматична позиція вибудовує образ «економічної людини», яка діє як аморальний обчислювальний механізм, орієнтований на отримання виключно власну користь. Зазначено, що морально-етичний вимір економіки й економічної освіти зумовлює зменшення ролі «чистої» раціональності та усуває розрив між реальним життям і його поясненнями. Автором обґрунтовано, що для того, щоб етика не залишалася набором абстрактних декларацій, сучасна економічна освіта має бути спрямована на відновлення зв'язку економічного аналізу з філософськими та моральними засадами суспільного життя, формуючи у майбутніх фахівців усвідомлення соціальної відповідальності економічних рішень.

Ключові слова: економіка; ринок; економічна теорія; економічна освіта; вигода; ринок; етика; мораль.

MODERN ECONOMICS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC EDUCATION: MORAL AND ETHICAL DIMENSION

Summary.

The article raises the problem of incorporating moral and ethical content into modern economics and economic education. It is argued that "pure" economic theory, lacking a humanitarian component and moral-ethical values, is inevitably limited in its intellectual scope. It is shown that within economic theory rationality is often reduced to instrumental utility and the minimization of losses. Such a rational-pragmatic approach constructs the image of the "economic man" as an amoral calculating mechanism oriented exclusively toward maximizing personal benefit. The paper demonstrates that individual rationality, understood as the maximization of private gain, often leads to collective uncertainty and a reduction in social welfare. It is emphasized that the moral and ethical dimension of economics and economic education diminishes the dominance of "pure" rationality, narrows the gap between real life and its theoretical explanations, and allows economic decisions to be motivated not only by the pursuit of possible gain but also by internal moral and ethical considerations.

It is stressed that ethics forms an institutional environment of trust, without which market coordination loses its stability and efficiency. The article highlights that the ethical dimension is increasingly integrated into economic practice through mechanisms of corporate social responsibility aimed at overcoming market failures and reducing information asymmetry. It is argued that, in order for ethics not to remain merely a set of abstract declarations, modern economic education should restore the connection between economic analysis and the philosophical and moral foundations of social life, fostering in future specialists an awareness of the social responsibility of economic decisions.

In conclusion, it is emphasized that integrating the ethical dimension into economic theory and economic education is a necessary condition for the formation of sustainable economic institutions capable of combining market efficiency with the provision of public welfare.

Keywords: *economics; market; economic theory; economic education; benefit, ethics; morality.*

Постановка проблеми. Ми живемо у світі, де виробляється більше продуктів харчування, ніж людство може спожити. Попри це, понад два мільярди людей змушені існувати в украй складних умовах і фактично залишаються поза межами сучасної економічної системи. Держава може активно експортувати сировину, тоді як її населення потерпає від нестачі продовольства. Загалом аграрна політика здебільшого спрямована на отримання прибутку, а не на задоволення базових потреб громадян.

У цьому контексті постає запитання: якщо продуктів харчування вистачає на всіх, то звідки проблема голоду? На нашу думку, найбільш логічною є відповідь, що проблема полягає в розподілі благ. Світова економічна система вибудована таким чином, щоб задовольняти потреби найзаможнішої частини світу. Вона охоплює велику кількість потреб, цілі регіони та країни. Тому важливо повертатися до моральної оцінки економічної освіти. Сучасна економіка у світовому масштабі, як економічна теорія та економічна освіта, потребує філософських і моральних рефлексій. «Чиста» економічна теорія без дискусій про гуманістичну складову і морально-етичні цінності продемонструвала свою обмеженість [1, с. 39–40]. У цьому контексті філософія освіти сьогодні має стати платформою для переосмислення того, як ми формуємо світогляд майбутніх економістів: чи готуємо ми лише технічних виконавців для обслуговування ринку, чи свідомих суб'єктів, здатних вирішувати глобальні гуманітарні кризи.

Метою статті є доведення того, що інтеграція етичного дискурсу в економічну теорію є не питанням «гуманізації» бізнесу, а необхідною умовою відновлення стійкості глобальної економічної системи в контексті сучасних навчально-освітніх практик.

Виклад основного матеріалу. Від моменту свого становлення економічна парадигма економічна парадигма формувалася на засадах визнання моральної та нормативної автономії ринкових процесів. Сучасна економічна система ґрунтується на раціональності, контрактному праві та вільній конкуренції. Вона здатна до саморегуляції, вибудовується та розвивається без впливів ззовні, без залучення моральних категорій. Проте реальність останніх десятиліть: фінансові колапси, системна корупція та деградація самих підвалин економічного процвітання (соціальної довіри), виявила глибоку внутрішню суперечність: система, що претендує на абсолютну раціональність, демонструє катастрофічну крихкість у моменти морально-етичного вакууму. Це послідовно підводить нас до наступного логічного запитання: чи є етика лише декоративною «надбудовою» над економічним базисом, чи все ж таки вона має виступати внутрішньою структурною умовою життєздатності ринкових і державних інститутів? Цей ракурс також актуалізує філософсько-освітню рефлексію щодо змісту підготовки фахівців, адже розуміння економіки як частини людського буття потребує подолання «етичної німоти» та перетворення моральних принципів на живий фундамент професійної діяльності.

Фундаментальним викликом для стабільності ринку є значення самого поняття раціональності. У межах економічної теорії раціональність часто зводиться до «інструментального» рівня: здатності агента максимально ефективно підбирати засоби для досягнення своїх цілей, а також до його функції максимізувати корисність та мінімізувати втрати. Така модель вибудовує

образ «економічної людини», яка діє як аморальний обчислювальний механізм, що зорієнтований виключно на задоволення власних інтересів. Проблема полягає в тому, що така «раціональність» ігнорує внутрішні аспекти існування людини: чесність, почуття провини чи відповідальність. Однак водночас акцентується на тому, що в складній інноваційній економіці неможливо створити ідеальний контракт, який би передбачив усі сценарії взаємодії [4, с. 8]. Формальна раціональність без довіри стає технічно недостатньою: якщо кожен агент діє як «раціональний опортуніст», трансакційні витрати на контроль та верифікацію стають непомірними, що врешті-решт паралізує ринкову координацію.

Історично етика була нерозривно пов'язана не лише з філософією, а й з економікою. Однак критичний розрив між економікою та мораллю посилювався через надмірну математизацію економічної науки, що зробило економіку, як здавалося, менш залежною від людського чинника. Згідно з висновками А. Бломмestейна, прагнення надати економіці статусу «точної науки» призвело до створення «складних фінансових моделей, які є «естетично привабливими» з точки зору математики, але абсолютно сліпими до моральних ризиків [2, с. 54]. Математизація створила ілюзію того, що ринок – це об'єктивна машина, у якій поведінка агентів є етично нейтральною величиною, що дало теоретикам та практикам змогу ігнорувати можливість системної брехні та обману, розглядаючи їх як «статистичні похибки», а не як фундаментальні загрози. [2, с. 57].

Криза 2008 р. наочно продемонструвала, що впевненість у саморегуляції ринків, позбавлених етичного стрижня, є небезпечною ілюзією. У Стенфордській енциклопедії філософії зазначено, що провал теорії раціонального вибору полягає саме в тому, що індивідуальна раціональність (максимізація власної вигоди) часто призводить до колективної ірраціональності та шкоди для суспільного блага [2]. Однак чи можна розглядати етику як невіддільний внутрішній складник, що визначає межі допустимого раніше, ніж у справу вступає закон. Згідно з визначенням, наведеним у лекційних матеріалах посібника, етика в загальновживаному розумінні – це стандарт, що вказує не на те, як люди діють, а на те, як вони мають діяти. Відповідно до аналізу Оксфордського довідника з етики та економіки, чесність та довіра мають розглядатися не як альтруїстичні додатки, а як стратегічний «соціальний капітал», що робить ринкову систему життєздатною в довгостроковій перспективі [9, с. 13].

Доцільно звернутися до витоків економічної думки. У сучасних підручниках А. Сміта часто згадують як засновника класичної школи, першого економіста, автора концепції «невидимої руки». Проте сам вчений ніколи не вважав ринок цілком самодостатнім механізмом. У своїй праці «Теорія моральних почуттів» він обґрунтовує, що фундаментальною умовою соціального порядку є «симпатія», здатність до емпатії та розуміння стану іншої людини. На думку А. Сміта, стабільне суспільство тримається на балансі трьох ключових чеснот: розсудливості (prudence), справедливості (justice) та доброзичливості (beneficence). Справедливість у цьому контексті постає «головною опорою, що підтримує всю будівлю». Якщо забрати цей моральний стрижень, ринкова конкуренція перетворюється на війну всіх проти всіх, де трансакційні витрати на захист від обману перевищують вигоду від самого обміну [4, с. 135].

Сучасна економіка покладається на контрактне право, проте воно є реактивним, воно діє вже після порушення. З іншого боку, чесноти є абсолютними внутрішніми регуляторами. На відміну від принципів або правил, які існують окремо від людини, чесноти – це риси характеру, які людина інтерналізує (приймає всередину). Це усуває «розрив» між правилом і дією: людина діє етично не тому, що боїться осуду, а тому, що це відповідає її характеру. Чесноти працюють «зсередини» агента:

- коли партнери довіряють один одному, їм не потрібні багатотомні контракти та армії юристів для контролю кожного кроку;
- чеснота чесності змушує агента розкривати реальний стан справ навіть тоді, коли приховування могло б принести короткострокову вигоду;
- там, де закон мовчить або є недосконалим, етика чеснот дає орієнтир для прийняття рішень, що зберігають систему [4, с. 127].

В Оксфордському довіднику з етики та економіки зазначено, що поведінкові експерименти свідчать: люди не є «раціональними егоїстами» в чистому вигляді. Вони схильні винагороджувати надійність і карати за нечесність навіть тоді, коли це суперечить їхній миттєвій фінансовій вигоді. Зокрема експерименти з «Ультимативною грою» демонструють фундаментальний провал моделі чистої раціональності. Згідно з логікою егоїзму, другий гравець мав би приймати будь-яку суму, що більша за нуль. Проте результати свідчать про зворотнє: люди масово відхиляють несправедливі пропозиції (нижче 20–30 %), обираючи нульовий результат для обох. Це означає, що «покарання за несправедливість є вбудованою функцією людської психіки. У масштабах економічної системи це працює як імунна реакція: агенти готові нести витрати, аби лише витіснити з ринку «акул», що порушують етичні норми» [4, с. 4–5].

Дослідження на кшталт «кубика в склянці» виявили феномен «часткової брехні». Учасники експериментів рідко брешуть максимально, навіть якщо знають, що їх не впіймають. Вони схильні трохи прикрашати результати, але зупиняються на межі, що дає їм змогу зберігати «позитивний образ себе» як доброчесної людини [4, с. 5].

Наші рішення часто продиктовані не лише максимізацією вигоди, а й внутрішніми морально-етичними фільтрами. Етика формує інституційне середовище, без якого ринкова координація стає нестійкою. У цьому контексті чесність виступає як специфічний соціальний капітал. Стабільність ринкового суспільства неможлива без дотримання соціальних норм. Моральні засади – це не «податок» на прибуток, а соціальна інфраструктура, що забезпечує його створення завдяки продуктивній співпраці, а не недобросовісним маніпуляціям.

Визнання етики як «соціального капіталу» неминуче ставить запитання про роль самого економіста та інституційні рамки бізнесу. Якщо ринок не є «етично нейтральною машиною», то діяльність економіста як теоретика, так і практика набуває ознак морального служіння. У своїй статті Н. В. Циганова, В. В. Суляєв «Етика економіста та соціальна відповідальність бізнесу: інституційні засади та сталий розвиток» автори зазначають: «професійна етика економіста є фундаментом сталого розвитку: вона охоплює не лише технічну компетентність, а й відповідальність за соціальні наслідки прийнятих рішень» [2, с. 6].

Сьогодні етика в сенсі обачного ставлення та розкриття внутрішньої кухні бізнесу дедалі більше інтегрується в економічну практику через механізми Корпоративної соціальної відповідальності (CSR). Всупереч скептичним поглядам, що розглядають CSR лише як маркетинговий інструмент. Вона є необхідність для подолання певних «провалів ринку». Зокрема, у ситуаціях значної інформаційної асиметрії, етична репутація фірми постає гарантом якості, знижуючи витрати споживача на перевірку та пошук інформації. Етична поведінка бізнесу перетворюється на стратегічну перевагу: вона забезпечує лояльність стейкхолдерів і стійкість у періоди турбулентності. Для забезпечення стійкості системи необхідні інституційні механізми: етичні кодекси (формалізація цінностей у правила), етичні аудити (перевірка відповідності практики деклараціям) та етичні тренінги (розвиток здатності розпізнавати моральні дилеми).

Важливою проблемою сучасної економіки, як вже зазначалося, є асиметрія інформації. Ідеться про проблему, певні риси якої ще в Середньовіччі визначив Тома Аквінський у розділі «Про шахрайство в купівлі та продажу» своєї праці «Summa Theologiae». Це ситуація, коли одна сторона угоди знає більше за іншу, має більший обсяг або більш якісну інформацію про предмет угоди чи ситуацію на ринку або в середині компанії. У чисто раціональній моделі без етичних обмежень це неминуче веде до ризику: агент, що володіє інформацією, використовує її для експлуатації контрагента, отриманні непередбачуваної вигоди. Ринок сам по собі не здатен виправити цей провал суто через цінові механізми [2]. Тут етика постає не як добровільна пожертва, а як спосіб нецінового впливу. Етична поведінка фірми (наприклад, визнання дефекту товару до того, як про нього дізнається ринок) працює як потужний сигнал якості. Це знижує витрати споживача на пошук та перевірку інформації. Певний обов'язок не обманювати, який бере на себе компанія, створює стабільне середовище, де інвестори готові вкладати капітал у довгострокові проекти, не боячись раптового обвалу. У цьому контексті репутація доволі крихка і не завжди визначена.

Для того, щоб етика не залишалася набором абстрактних гасел, і побажань про все хороше проти всього поганого, економічна наука могла б інтегрувати конкретні філософські рамки аналізу. Однак сучасна економічна освіта часто ігнорує етичні аспекти або просто готує спеціалістів у тому чи іншому вузькому напрямі. Критичним моментом у розриві між економікою та мораллю є те, як готують сучасних фахівців. Етика стала «незначущою» у фінансових моделях через їхню надмірну математизацію [2, с. 60].

Коли студентів-економістів вчать сприймати ринок лише як набір графіків та рівнянь, виникає «етична сліпота». Здобувачі вищої освіти починають вірити, що якщо дія є законною та прибутковою (максимізує корисність), вона автоматично є правильною. Проте, як доводить досвід фінансових криз, те, що є раціональним для одного гравця в межах моделі, може стати катастрофічним для всієї системи. Таким чином, повернення етики в економічну освіту – це не «гуманітарний бонус», а елемент технічної безпеки фінансової системи [2, с. 62]. Сучасний освітній канон часто вибудовується навколо ідеї, що економіка – це «позитивна» наука, яка має справу лише з фактами, тоді як етика є «нормативною», що оперує лише цінностями. Такий поділ створює небезпечну ілюзію, ніби економічні рішення можуть бути вільними від оціночних суджень. Насправді ж, кожна модель, що обирає «ефективність» як головний критерій успіху, уже робить прихований етичний вибір, віддаючи перевагу кількісним показникам перед якісними аспектами людського життя [4, с. 115].

Окрім того, «етична сліпота» посилюється через ізолюваність економічних дисциплін від гуманітарного контексту. Студент, який засвоїв концепцію парето-ефективності, але не знайомий з поняттям дистрибутивної справедливості, може дійти висновку, що стан системи є оптимальним, навіть якщо він супроводжується крайньою нерівністю чи соціальною напругою [2]. Це створює інтелектуальний розрив: фахівець здатен розрахувати ризики для портфеля активів, але не здатен розпізнати ризики для суспільного договору.

Висновки. Сучасна економічна наука загалом орієнтована на раціональне розуміння та пояснення господарських процесів. На таку ж саму раціоналізацію спрямована і економічна освіта. Проте економіка, що позбавлена морально-етичного, гуманітарного змісту призводить до ринкових криз, а також до катастрофічних ситуацій у всій соціально-економічній системі. Потрібно зважати, що кожна економічна модель містить в собі прихований етичний вибір. Відтак, економічні рішення, попри їх обґрунтованість та адекватність, не можуть повністю звільнитися від морально-етичних суджень та відповідних орієнтацій. У цьому контексті філософія освіти також наголошує, що повернення етичного виміру в навчання дозволяє готувати фахівців, чий професійний успіх визначається не лише прибутком, а й відповідальністю за майбутнє суспільства.

Використані літературні джерела

1. Баумейстер А. Вступ до філософських студій, або Інтелектуальні подорожі до країни філософії: навч. посіб. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 238 с.
2. Циганова Н. В., Суляєв В. В. Використання штучного інтелекту для оцінки ESG-ризиків та підтримки ухвалення рішень у сфері сталого фінансування. *Інтернаука. Серія: «Економічні науки»*. 2025. № 3. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-3-10844>.
3. Blommestein H.-J. Why Is Ethics Not Part of Modern Economics and Finance? A Historical Perspective. *Finance & Bien Commun*. 2006. No. 24 (1). P. 54–64. DOI: <https://doi.org/10.3917/fbc.024.0054>.
4. Dhami S., Al-Nowaihi A. Human Ethicality: Evidence and Insights from Behavioral Economics. In: White M. D. (ed.). *The Oxford Handbook of Ethics and Economics*. Oxford: Oxford University Press, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198793991.013.11>
5. Dobuzinskis L. *Moral Discourse in the History of Economic Thought*. London; New York: Routledge, 2017.
6. Graafland J. *Ethics and Economics: An Introduction to Free Markets, Equality and Happiness*. London: Routledge, 2022. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003181835>.

7. Peil J., van Staveren I. (eds.). Handbook of Economics and Ethics. Cheltenham (UK); Northampton (MA, USA): Edward Elgar Publishing, 2009. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781848449305>.
8. Philosophy of Economics. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/economics/>.
9. Wight J. B. Ethical Pluralism in Economics / in White M. D. (ed.). The Oxford Handbook of Ethics and Economics. Oxford: Oxford University Press, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198793991.013.7>.

References

1. Baumeister, A. (2017). Vstup do filosofskykh studii, abo Intelktualni podorozhi do krainy filosofii [Introduction to philosophical studies, or Intellectual journeys to the land of philosophy] (Study guide). Kyiv. 238 p. [in Ukrainian].
2. Tsyhanova, N. V., & Suliayev, V. V. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu dlia otsinky ESG-ryzykiv ta pidtrymky ukhvalennia rishen u sferi staloho finansuvannia [Use of artificial intelligence for ESG risk assessment and decision support in sustainable finance]. *Internauka. Seriya: «Ekonomichni nauky» – Interscience. Series: "Economic Sciences"*, 3. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-3-10844>. [in Ukrainian].
3. Blommestein, H.-J. (2006). Why Is Ethics Not Part of Modern Economics and Finance? A Historical Perspective. *Finance & Bien Commun*, 24(1), 54-64. DOI: <https://doi.org/10.3917/fbc.024.0054>.
4. Dhami, S., & Al-Nowaihi, A. (2019). Human Ethicality: Evidence and Insights from Behavioral Economics. In M. D. White (Ed.), The Oxford Handbook of Ethics and Economics. Oxford. 656 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198793991.013.11>.
5. Dobuzinskis, L. (2017). Moral Discourse in the History of Economic Thought. London; New York. 262 p.
6. Graafland, J. (2022). Ethics and Economics: An Introduction to Free Markets, Equality and Happiness. London. 272 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003181835>.
7. Peil, J., & van Staveren, I. (Eds.). (2009). Handbook of Economics and Ethics. Cheltenham; Northampton. 624 p. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781848449305>.
8. Philosophy of Economics. (n.d.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/economics/>.
9. Wight, J. B. (2019). Ethical Pluralism in Economics. In M. D. White (Ed.), The Oxford Handbook of Ethics and Economics. Oxford. 656 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198793991.013.7>.

Прийнято 13 березня 2026 року.

Затверджено 24 квітня 2026 року.

Опубліковано 31 травня 2026 року.

Матеріал ліцензується на умовах міжнародної ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).